

- autorów... i wydany przez J. N. Bobrowicza. – T. 6. – W Lipsku, 1841. – 588 s.
9. *Paszkiewicz U.* Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: Spis za lata 1553–1939. – Warszawa, 1996. – 96 s.
10. *Paszkiewicz U.* Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: Spis za lata 1510–1939. – Warszawa, 1998. – 260 s.
11. *Paszkiewicz U.* Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: Suplement 2. – Poznań, 2006. – 636 s.
12. *Pidtypczak-Majerowicz M.* Biblioteki i bibliotekarstwo ma wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. – Wrocław, Uniwersytet Wrocławskie, 1996. – 190 s. (Acta Universitatis Wratislaviensis № 1815).
13. *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. – Kraków, 1875. – 124 s.
14. *Różycki Ed.* Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. – Wrocław: Ossolineum, 1994. – 270 s.
15. *Krzemieniec S. F.* // Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Wydany pod red. Filipa Sulimierskiego ta in. – Warszawa, 1883. – S. 776–780.
16. [*Sobieszcański F. M.*] Kleczewski (Stanisław) // Encyklopedia powszechna. – Warszawa, 1863. – T. 14. – S. 757.
17. *Stecki T. J.* Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Serya 2-ga. – Lwów, 1871. – VI, 472 s.

УДК 094.5(477)''15'':2-526.6:027.021

Наталія Бондар,

старш. наук. співроб. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ,
канд. іст. наук

СТАРОДРУКИ XVI ст. З МОНАСТІРСЬКИХ ЗБІРОК У ФОНДАХ НБУВ

Матеріалом для підготовки публікації послужили 54 примірники кириличних стародруків із 22 збірок православних, греко-католицьких та старообрядницьких монастирів насамперед України, також Білорусі, Литви, Росії, Герцогвини, виявлені в процесі дослідження у фондах НБУВ. Проаналізовані стародруки демонструють широкий спектр різних цінних особливостей – записів власників, штампів, печаток, наліпок, екслібрисів та суперекслібрисів, маргінальних потекстових записів, пом'яників, вставних гравюр, самобутніх оправ, уривків інших видань, виявлених під оправами, тобто зосереджують в своєму складі й історію окремих монастирських збірок, подекуди висвітлену тими гранями, які не відкладаються в архівних документах, а також історію стародруків як комплексних книжкових пам'яток.

Ключові слова: кириличні стародруки, книжкові пам'ятки, монастирські бібліотеки, фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Національна бібліотека України на сьогоднішній день володіє книжками із багатьох монастирських збірок. Одні із них відомі дослідникам як окремі комплекси, їх доля та склад так чи інакше потрапляють у поле зацікавлень книгознавців, істориків, бібліографів. Інші ж розпорошені, практично не досліджені, і не знаходять зацікавлення у фахівців. Частина з цих збірок надходили безпосередньо до бібліотеки, інші влилися в її фонди опосередковано у складі інших збірок, або ж поодиноких примірників. Загалом у фондах НБУВ за її 90-річну історію накопичено книжкові пам'ятки із кількох сотень монастирських збірок різної конфесійної приналежності. Монастири упродовж їх функціонування були осередками книжності, по мірі можливостей дбали про книжкові збірки та коло книг літургійного вжитку, приймали книжкові надання, вклади на спомин душі, успадковували приватні бібліотеки ченців, церковних ієрархів, тримали при собі скрипторії, друкарні, палітурні, школи, тобто акумулювали в собі

книжкову справу. Однак судити зараз по збережених стародруках про кількісний та якісний склад монастирських книжкових збірок в минулому, очевидно, неможливо, оскільки значну частину примірників було втрачено. Книжки літургійного вжитку та підручникові видання зношувалися, крім того, монастирські збірки, насамперед українські, потерпали внаслідок лихоліть, пожеж, грабунків, змін конфесійної приналежності. Не надають об'єктивної інформації й описи бібліотек, що збереглися здебільшого в складі описів монастирського майна переважно починаючи з 60–70 рр. XVIII ст., а то й з пізнішого часу, зокрема, щодо українських монастирських збірок.

Джерелом відомостей про приналежність стародруків до монастирських збірок можуть служити не тільки виявлені *de visu* примірники, а й архівні джерела – рукописні каталоги книжкових збірок, описи церковного майна, в яких зазначено й книги, також інші документи, листування. У збірці НБУВ виявлено 54 примірники кирилических стародруків із 22 збірок православних, греко-католицьких та старообрядницьких монастирських осередків насамперед України, також кількох на теренах Білорусі та Литви, Росії, а також у Герцеговині. Перелік назв монастирів та виявлених стародруків подано в додатку в кінці публікації.

Насамперед серед монастирських раритетів варто відмітити загалом добре відомий дослідникам примірник львівського Апостола 1574 р. Кир.575 із раннім вкладним записом від імені Катерини Іванівни Ходкевичевої з Вишневецьких, дружини гетьмана Великої Князівства Литовського, покровителя Івана Федорова та власника заблудівської друкарні Григорія Олександровича Ходкевича, герб якого вміщено на початку заблудівського Євангелія учительного 1569 р. та львівського Апостола 1574 р. Запис від 11 грудня 1575 р. свідчить про те, що вдова Г. Ходкевича вкладає Апостол до Благовіщенського храму **Супрасльського монастиря** (м. Супрасль у Бялостоцькому повіті Бельського воєводства) в пам'ять померлих чоловіка та двох синів [25, с. 19–21, № 21; 23, с. 45–46; 17, с. 152–153; 30, с. 29–30, № 27 та ін.]. Як відомо, Супрасльський Благовіщенський монастир, що був впродовж століть одним із авторитетніших монастирських осередків Білорусі був заснований представниками родини Ходкевичів і перебував під їх протекторатом. Вірогідно, що примірник Апостола, де було вміщено посвяту її чоловікові Г. Ходкевичу, К. Ходкевич-Вишневецька отримала безпосередньо від друкаря Івана Федорова. В записі вона вказує, що надає монастиреві окрім

львівського Апостола також Євангеліє учительне та Псалтир, вірогідно, заблудівського друку. Вкладний примірник Євангелія учительного 1569 р. нині зберігається у Російській державній бібліотеці у Москві [17, с. 149; 22, с. 73, № 76.4]. Через декілька років після вкладу бл. 1580, К. Ходкевичева-Вишневецька була похована у Супрасльському монастирі, і щедрий книжковий вклад до монастиря в пам'ять чоловіка та синів був відзначений в епітафії на її надгробку [22, с. 45].

Це єдиний примірник у фондах НБУВ із Супрасльської збірки, він походить із бібліотеки відомого бібліофіла XIX ст. Миколи Матвійовича Михайловського (1815–1877), статського радника, що з 1836 по 1870-ті рр. служив у Комітеті правління Імператорської Академії наук у Санкт-Петербурзі. У 1908 р. більша частина його рукописної колекції була закуплена Імператорською Публічною бібліотекою (зараз Російська національна бібліотека), у тому ж році Бібліотека академії наук купила його вартісну збірку стародруків. У РНБ зараз зберігається і його архів.

Цей примірник Апостола 1574 р. зі збірки М. М. Михайловського експонувався на виставці з нагоди відкриття XI археологічного з'їзду в Києві у 1899 р. Він надійшов до НБУВ, вірогідно, в складі збірки Ніжинського історико-філологічного інституту, яку було передано до бібліотеки у 1934 р. Близько 1918 р. стародруки з власної збірки до Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька передав викладач російської словесності Ніжинського історико-філологічного інституту та міської класичної гімназії Іван Миколайович Михайловський, на той час пенсіонер, уродженець Петербурга, син М. М. Михайловського.

На іншому примірнику львівського Апостола Кир.574 є вкладний запис 1699 р. про те, що «раб божий Климентий» «из дочкою моею Евлогиею» «отменили есми сию книгу» «и положили... в монастиру Порицкум во имену ее милости княгини Порицкое» [16, с. 151; 28, с. 30–31, № 28а] за держави його милості пана Щесного Казимира Потоцького, старости Сокальського, воєводи Краківського, гетьмана польного коронного, єпископа Володимирського Лео та ієрея Григорія. В даному записі йдеться про один із маловідомих волинських монастирських осередків – **Порицький Успенський монастир** (с. Старий Порицьк Іваничівського р-ну Волинської обл.). Примірник має печатку «Бібліотека общества изследователей Вольни», що засвідчує шлях її надходження до НБУВ через цю збірку та Волинський науково-дослідний музей (Житомир).

Приналежність окремих примірників до монастирських збірок вдається

встановити виключно завдяки відомостям із рукописних каталогів збірок. Наприклад, нам вдалося віднайти відомості з історії побутування примірника львівського Апостола 1574 р. Кир.696 зі збірки Києво-Софійського собору. У рукописному каталозі книг Києво-Софійського собору 1803 р. в окремій рубриці «Книги, присланные из Рожищевского монастыря Киево-Софийскому собору» під № 1 описано «Апостол под № 155-м весьма ветхій», «львовской въ 1574-м году печатанъ» [2, арк. 39, [1 зв.]. Йдеться про **Ржищівський Спасо-Преображенський монастир** (зараз м. Ржищів Київської обл.). Джерела з історії цього монастиря свідчать, що під час російсько-турецької війни 1676–1681 рр. монастир був розорений, і в 1710 р. приписаний до митрополичого дому Києво-Софійського собору. Після входження цих територій у 1796 р. до складу російської імперії підпорядкування монастиря було відновлено. Внаслідок цього примірник Апостола 1574 р. й було передано до Софійської бібліотеки, разом із кількома іншими стародруками [2, с. 162].

Тільки аналіз історії побутування 18 примірників найвизначнішої стародрукованої вітчизняної пам'ятки – Біблії, надрукованої в Острозі в друкарні В. К. Острозького І. Федоровим 1581 р., зі збірки НБУВ свідчить про їх перебування у збірках щонайменше 8 монастирів – Києво-Печерської лаври (6 прим.), та по одному примірнику у збірках Києво-Видубицького Михайлівського, Київського Пустинно-Микільського, Києво-Софійського кафедрального, Харківського Курязького Преображенського, Пивського Свято-Микільського, Мильчанського Різдвабогородицького, Жировицького Успенського монастирів. Варто мати на увазі те, що і в інших монастирських збірках, широко представлених у фондах НБУВ, були примірники Біблії, що втрачені або ж змінили місцезнаходження.

Вірогідно, зі збірки **Мильчанського Різдвабогородицького монастиря** (зараз с. Мильча Дубенського р-ну Рівненської обл.) походить примірник Біблії (Острог, 1581; шифр Кир.765), наданий 1645 р. «рабом божим Яковом Глушковским» и малжонки... Ирины» на «манастыр [Милицкий] Рождества Пресвятои Богородици за игумена на тот час бывшаго Калистрата» [17, с. 162]. У подальшому примірник увійшов до складу Фундаментальної бібліотеки Волинської православної духовної семінарії (Житомир), потім Волинського музею.

Окрім острозької Біблії до тієї ж збірки, вірогідно, належав примірник «Книги о постничестве» Василя Великого (Острог, 1594; Кир.744). Примірник має вкладний поаркушний запис «Сія книга... Климентія

Холошеского писара [Єсавинского?], купная отца Сімеона протопопа [Єсавинского?] за золотих [20]» [30, с. 72, № 79], надана монастиреві у 1634 р. «през... отца Пеладія Кропивницького, на тот час игумені [Старческого?] монастыря». Про цього Паладія Кропивницького відомо, що 1649 р. він був ченцем Луцького Хрестовоздвиженського братського монастиря, 1651 р. – його намісником. У документах 1650 р. і 1652 р. його названо жидичинським ченцем [11, с. 22]. На титулі є кілька записів 1686 р. «Монастира Мслчецкого». Однак цей примірник, на відміну від острозької Біблії 1581 р., не має шифрів ВПДС (Житомир). На нижньому форзаці книжки є штамп букіністичного магазину із датою придбання 16. X. 1948 р. за 500 карбованців.

Один із примірників острозької Біблії Кир.652 походить зі збірки одного із найвідоміших чернечих осередків Білорусі – **Жировицького Успенського монастиря** (с. Жировичі Слонимського р-ну Гродненської обл.), звідки потрапив до бібліотеки останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського, потім Кременецького лицю та Київського університету св. Володимира. Складно сказати, чи книжка була подарована Станіславу Августу, чи придбана його агентами для кількатисячного королівського зібрання, яке Станіслав Понятовський мріяв перетворити в публічну бібліотеку. Острозька Біблія 1581 р. стала одним з небагатьох кириличних видань, що відклалися в великій королівській збірці. Примірник відомий дослідникам і зафіксований у багатьох публікаціях [найбільш повна бібліографія – 5, с. 202], головним чином завдяки давнім власницьким записам Василя Зенковича-Тихинського 1594 р., найранішим на примірниках острозької Біблії зі збірки НБУВ. Взагалі в багатій на рукописні та друковані пам'ятки бібліотеці Жировицького монастиря було щонайменше дві острозькі Біблії 1581 р. Друга з них, із записом Київського уніатського митрополита, архієпископа Полоцького Афанасія Селяви (р. н. н. –1655), на сьогоднішній день зберігається в Вільнюсі у фондах бібліотеки АН імені Врублевських [27, с. 203–204; 17, с. 160].

Примірник Біблії 1581 р. Кир.647 походить зі збірки **Харківського Курязького Преображенського монастиря** (зараз с. Подворки Дергачівського р-ну Харківської обл.), про що свідчать записи, найцікавіший із яких виконано 5 жовтня 1700 р.: «Сію книгу дал всесестный отецъ архимандрит Пахомій, еще за живота своего, до монастыря Харковского Преображенского иже над Куряжею зостаєть при братіи честныхъ персонъ, отца Онуфрія архимандрита бывшаго монастыря

Харковського, да намісника тож монастира Харковського Преображенського да при духовномъ Софонію інныхъ брати на тот час будучихъ» [5, с. 181–185, № 6.2 (с. 182 – фото запису)]. Інших стародруків збірки цього монастиря у НБУВ зараз не виявлено, вірогідно, багата на старожитності монастирська збірка була розпорошена.

Вдалося встановити походження одного із примірників острозької Біблії зі збірки *Пивського Свято-Миколаївського монастиря* Кир.646 [5, с. 176–181, № 6.1; с. 177 – фото запису], на що вказує запис про його придбання намісником цього монастиря Василем Драгомирецьким (Пивський або Пивогірський монастир – смт. Гродизьк Глобинського р-ну Полтавської обл.). Потім він же потрапив до збірки *Київського Пустинно-Микільського монастиря*, до якого був довгий час приписаний Пивський монастир. На примірнику є запис про те, що книжку подарував монаху Маркіяну Белевичу Д. М. Голіцин у 1704 р. під час перебування в Києві. Дмитро Михайлович Голіцин (1665–1737) – князь, російський державний і політичний діяч, київський генерал-губернатор у 1711–1718 рр. Д. М. Голіцин належав до найосвіченіших людей свого часу, він був серед молоді, яку Петро I направив на навчання до Італії. Впродовж життя Д. М. Голіцин збирав велику ретельно укомплектовану бібліотеку, що вважалася одним із найбільших книжкових зібрань тогочасної Росії. Саме в Києві, вірогідно, розпочалася його планомірна книгозбиральницька діяльність. Під час перебування тут освічений та толерантний Д. М. Голіцин налагодив добрі контакти із місцевим вищим церковним духовенством. Відтак острозьку Біблію він міг отримати від очільників Києво-Печерської лаври, оскільки відомо, що в цей час тут зберігалася доволі велика кількість її примірників. Доля Біблії склалася так, що від Маркіяна Белевича примірник перейшов до ієродиякона Лазаря, пізніше її купив намісник Миколаївського Пивського монастиря Миколай Драгомирецький.

Серед шести острозьких Біблій збірки *Києво-Печерської лаври* відмітимо примірник Кир.762, що належав відомому українському граверові Антонію Тарасевичу (бл. 1640–1727), на що вказує його лаконічний автограф на титулі. Упродовж багатьох років Антоній Тарасевич очолював лаврську друкарню, з 1718 р. обіймав високу в церковній ієрархії посаду намісника монастиря. Саме в цей примірник острозької Біблії 1581 р. вклеєні чотири фронтиспісні гравюри із зображеннями євангелістів Матвія, Марка, Луки та Іоанна. Атрибуція

гравюр показала, що вони виготовлялися для ілюстрування вільнюського Євангелія П. Мстиславця 1575 р. Однак філіграні його паперу свідчать, що їх відтиски виготовлені у середині 90-х рр. XVI ст., можливо в Острозі, і їх можна вважати гіпотетичними первістками української естампної книжної гравюри [6; 7]. І беззаперечно вони належать до найдавніших зразків самостійних естампних картинок, що були популярними і широко побутовали в Україні.

Загалом у фондах НБУВ вдалося ідентифікувати шість із семи примірників збірки КПЛ [19, Т. 1, с. 5, № 40] під шифрами Кир.762, Кир.763, Кир.764, Кир.766, Кир.788, Кир.4476п, а також три примірники «Книги о постничестві» Василя Великого (Острог, 1594, Кир.1193п, Кир.1194п, Кир.4477п); Службник (Вільнюс, бл. 1598, Кир.983), Євангеліє без сигнатур (Вільнюс, 1600; Кир.860) та Євангеліє з сигнатурами (Вільнюс, 1600; Кир.1260п). На особливостях кількох примірників варто зупинитися детальніше. Так, на титулі острозької Біблії 1581 р. Кир.4476п є власницькі записи відомого українського церковного діяча Іоанікія Сенютовича (?–1729), що з 1715 р. обіймав посаду архімандрита Києво-Печерської лаври. Від нього книжка залишилася в спадок печерській монастирській книгозбірні. На цьому ж примірнику є більш ранні власницькі записи, судячи із яких, у XVII ст. Біблія побувала на Волині. Один із них, виконаний 1689 р. або у 1639 р. (дата зазначена нечітко), належить тростянецькому протопопові Іоанну Борецькому, можливо, родичу київського митрополита Йова Борецького. Примірник містить численні потекстові коментарі, що свідчить про копітку роботу над біблійним текстом, вірогідно, її власника І. Сенютовича. Також текст Біблії розділено на окремі версети. Обидва форзаци Біблії списані дрібним почерком чорним чорнилом записами богословського змісту, латинським, грецьким та кириличним текстом, вірогідно, тим же Й. Сенютовичем.

У збірці КПЛ був представлений також і примірник «Книги о постничестві» Василя Великого (Острог, 1594; Кир.4477п) із власноручним записом Іоанікія Сенютовича: «От книгъ библиотеки монастиря Святопечерского Киевского написана Іоанікіє Сенютовичъ». Із запису незрозуміло, чи книжка належала І. Сенютовичу, і він надав її Лаврській бібліотеці, чи він залишив своє ім'я на бібліотечній книжці, чим грішила переважна кількість церковних ієрархів, небайдужих до книг.

Цікавий запис на титулі іншого примірника «Книги о постничестві» Василя Великого 1594 р. Кир.1193п півустановом червоним чорнилом

«Тимофей Михайлович священник полоцкий». Можливо, йдеться про острозького книжника Тимофія Михайловича, що був укладачем алфавітно-предметного покажчика до Нового Завіту, надрукованого в Острозі у 1580 р. [20, с. 101–102]. Згідно із іншими записами на цьому ж примірнику, його власниками були Микола Козляковський та ієромонах невстановленого монастиря Євграф Бронемич. Примірник цікавий оправою XVII–XVIII ст. із дощок у коричневій шкірі з тисненням золотом та сріблом, виготовленою, вірогідно, в Києві в палітурні КПЛ.

На третьому примірнику «Книги о постничестве» Василя Великого зі збірки КПЛ Кир.1194п на верхньому форзаці почерком XVII–XVIII ст. зазначено «Книга печерная», що свідчить про її перебування в одному із печерних храмів лаври. На примірнику є ще один запис «Зосима Прокопович, Епископ черниговский Печерный рукою власною МР», що вказує на одного із давніх власників книжки – єпископа Зосиму Прокоповича (?–1656), попередника Лазаря Барановича на чернігівській єпископії. Посівши чернігівську кафедру, відібрану у греко-католиків, Зосима Прокопович проте жив не у Чернігові, а у Києво-Печерському монастирі, де обіймав посаду блюстителя печер св. Антонія. Історія побутування саме цього примірника свідчить, що під час сумнозвісної пожежі 1718 р. не всі книжкові пам'ятки було втрачено; багато чого, зокрема, із тих, що зберігалися в храмах Ближніх та Дальніх печер, все ж таки вдалося зберегти.

Примірник містить характерний поаркушний вкладний запис такого змісту: «Сіє святое Евангеліе купленое за золотых сорокъ и полтретя по небожичку Корнію Маловочку до храму Преображения Господня села Ячниковъ и де же и сам тілом отпочивает при том же храмі, душа же его да наслаждается троичнаго немерцающаго світа почи от Господа 1714 літа в святой пост верховных святых апостоль».

Зі збірки КПЛ також походить примірник Євангелія із сигнатурами Кир.1260п, на верхньому форзацному аркуші якого читається запис такого змісту «Цю книгу поставлено на полиці Лаврської б-ки І 1/1 1950 р. М. Суслопаров». Примірник містить давні записи про надання майна Михайлівській церкві у невстановленому населеному пункті, а також шифри збірки КПЛ. Цікава його оправа із дощок, поволочених зеленим оксамитом, із металевими середниками та наріжниками на обох кришках, оздоблена металевими карбованими накладками, виготовленими в різний час різними майстрами. На верхній кришці зберігся великий овальний

середник із рельєфним зображенням святого (Ісуса Христа?) у широкому плащі, поли якого підтримують ангели, біля ніг святого постаті чоловіків у молитовних позах, голову святого оточують ангели (схоже на сюжет Вознесіння). У кутках карбовані посріблені наріжники із зображеннями євангелістів в інтер'єрах, вірогідно, значно давніші. На нижній кришці – овальний карбований середник із постаттю Іоанна Хрестителя, чотири орнаментовані рослинним візерунком наріжники з восьмипелюстковими розетками посередині. Середник із Ісусом із жовтуватого металу (позолота), інші – із металу білого кольору. Обріз позолочений із тисненням орнаментом. Залишки двох металевих застібок.

У збірці КПЛ представлений і Службник вільнюського друку друкарні Мамоничів близько 1598 р. Кир.983, що містить цікавий запис скрепою XVII–XVIII ст. про надання книги Василем Крокитним із дружиною Марією до храму св. Трійці в Броварах [30, с. 194–195, № 353]. Оскільки Бровари з 1680 р. перебували у власності Києво-Печерської лаври, печерські ченці опікувалися місцевими храмами, зокрема, й Троїцьким, внаслідок цього книжка, вірогідно, і потрапила до лаврської збірки

Рукописні провенієнції ще одного із примірників острозької Біблії Кир.651 свідчать, що книжка була власністю ченця *Києво-Видубицького Михайлівського монастиря* Каліста Черетенка, після його смерті залишилася у цьому монастирському зібранні. Певних відомостей про Каліста Черетенка нам розшукати не вдалося. Однак запис цікавий тим, що кореспондується з іншим на примірнику дерманського Октоїха 1604 р. з фондів НБУВ під шифром Кир.573, від грудня 1681 р. степанським міщанином Климентієм Черетенком, що вклав книгу до храму в селі Рокитному. Вірогідно, йдеться про одну й ту ж людину, що прийняла постриг у ченці та переселилася з Волині до Києва, перевізши із собою острозьку Біблію. Як відомо, для кінця XVI–XVII ст. був характерним значний перетік інтелектуальної еліти з Волині та Галичини до Києва. Цей примірник зі збірки Києво-Видубицького монастиря, згодом Київської духовної академії, цікавий також своїми вставними гравюрами. В текст Євангелія вставлено три розфарбовані гравюри євангелістів – Марка, Луки, Матвія, гравюру з Іоанном втрачено.

Гравюри уперше використані у львівському Євангелії 1636 р. друкарні братства [6; 7]. Однак датування водяних знаків показало, що виявлені гравюри друкувалися не для видання Євангелія 1636 р., а кількома десятиліттями раніше. Історикам книги відомий факт побутування цих

гравюр в якості самостійних естампних картинок ще у перших десятиліттях XVII ст. На гравюрі із зображенням євангеліста Іоанна із комплекту друкованих гравюр рукописного Євангелія зазначена й дата друкування – 16 липня 1616 р. [15, с. 228–230 (фото)]. На жаль, у складі острозької Біблії 1581 р. цю гравюру втрачено. До нашого часу відбитки гравюр євангелістів, вірогідно, різця П. Беринди збереглися у складі тогочасних рукописних Євангелій, виготовлених у самому Львові або неподалік. Ми маємо відомості про вісім таких Євангелій, – сім із них знаходяться у львівських зібраннях, одне – у Хиландарському монастирі на Афоні [14, с. 92, 407, 412]. Відомостей про доповнення гравюрами П. Беринди друкованих видань, зокрема, острозьких Біблій, до того нам не траплялися. Наше дослідження філіграней паперу аркушевих вставних гравюр із зображеннями євангелістів показало, що вони були відтиражовані у середині другого десятиліття XVII ст., найвірогідніше, у Львові або населених пунктах неподалік.

У збірці Києво-Видубицького монастиря свого часу було дві Біблії острозького друку. У 1840 р. поміщик, археолог-аматор Олександр Семенович Анненков звернувся до Київського митрополита Філарета (Амфітеатрова) з письмовим проханням надати йому один із двох примірників острозької Біблії 1581 р. зі збірки Києво-Видубицького монастиря, оскільки він цікавився старожитностями, мав колекцію монет та бібліотеку. Однак митрополит після узгодження питання з очільниками монастиря, що загалом не заперечували проти передачі в обмін на книги або ж ікони, розпорядився один із примірників віддати до Київської духовної академії, інший залишити у монастирі, і приватним покупцям давніх книг «отнюдь не уступать ни за какую цену» [3]. Вірогідно, незабаром розпорядження було виконано, і один із примірників передано до КДА. Внаслідок постреволуційних перерозподілів, зокрема, монастирських книжкових фондів обидва примірники Києво-Видубицької збірки зустрілися в фондах ВБУ. Пізніше, у 1972 р примірник Кир.650 був переданий Києво-Печерському державному заповіднику для фондів новостворюваного Музею книги та книгодрукування (Київ) [10, с. 6], де зберігається і зараз.

У записі на примірнику «Книги о постничестве» Василя Великого (Острог, 1594) Кир.655 йдеться про купівлю книжки у Вільносі Василюсою Сапіжанкою за 9 польських злотих «у священника брацкогo Гaрасіма» до **Вільноського Троїцького жіночого монастиря**, де вона була ігуменею. Жіночий Троїцький діяв у Вільносі при чоловічому монастирі. Пізніші записи свідчать про перебування книжки у книгозбірні **Почаївського**

Успенського монастиря. Із тієї ж Почаївської монастирської збірки походять «Маргарит» Іоанна Златоустого (Острог, 1595 Кир.663); «Апокрисис» Христофора Філарета (Острог, 1598–1599) у конволюті з «Отписом» Клірика Острозького (Острог, 1598; Кир.664(1–2)); рідкісний примірник «О христіанском благочестіи» Мелетія Пігаса (Львів, 1593; Кир.988). Ці книги надійшли до НБУВ у складі бібліотеки КДА, куди було свого часу у 70-х рр. XIX ст. передано збірку з Почаївської лаври. Всі примірники зі збірки Почаївського монастиря мають однакові виконані рівним каліграфічним почерком російськомовні записи про приналежність до почаївської збірки, датовані 1854 р. На стародруках, як правило, є наліпки та печатки КДА. Окрім того, у шифрі КДА вказано, приналежність до почаївської збірки, наприклад ВХVІ 2/38; Поч. 84. У збірці Почаївської лаври у 1903 р. [21, с. 91] був примірник московського Апостола 1564 р. Однак Апостола 1564 р. тут немає, й нам невідоме сучасне місцезнаходження цього примірника. Напевне, у Почаївській лаврі був і примірник острозької Біблії, однак такий примірник нам також невідомий.

Ще один примірник острозького видання «Книги о постничестве» Василя Великого 1594 р. Кир.657 походить зі збірки відомого на Волині **Білостоцького Святодухівського монастиря** (зараз с. Білосток Луцького р-ну Волинської обл.). Стародрук містить запис «Сія книга... надании ест до манастира Білостоцкогo, от велебнои панны Феодосіи Новоселецкои при всечестном отец игумені Феодосіи» [30, с. 71, № 77]. Примірник походить зі збірки Волинської православної духовної семінарії, надійшов до бібліотеки в масиві книжок Волинського музею з Житомира в 30-х рр. XX ст.

У складі збірки **Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря** перебували Євангеліє вузькошрифтне (Москва, бл. 1553–1554); два примірники «Книги о постничестве» Василя Великого (Острог, 1594; Кир.656; дві окремо оправлені частини Кир.659+Кир.658); «Маргарит» Іоанна Златоуста (Острог, 1595; Кир.661); Службеник (Вільнос, 1583; Кир.747); Євангеліє з сигнатурами (Вільнос, 1600, шифр Кир.773).

Примірник Євангелія вузькошрифтного (Москва, бл. 1553–1554) зі збірки Києво-Михайлівського монастиря внаслідок реставрації 1990-х рр. жодних ознак приналежності до цієї збірки не має. Однак раніше на звороті його верхньої кришки був характерний запис рукою Іринея Фальковського, що є на багатьох стародруках цієї збірки, про переплетення книги 1811 р. «Иждивением Ирины епископа Чигиринского».

Цікавий і примірник Службника Кир.747 з цієї ж збірки Михайлівського монастиря, надрукованого у Вільнюсі у друкарні Мамоничів у 1583 р., що містить ряд маргіналій різного характеру, зокрема, вписані на полях поминання. Серед тих, хто мав бути пом'янутий на службі Божій, зазначена княгиня Марія Юріївна Гольшанська. (р. н. н. – бл. 1586 р.), у шлюбах Монтовтова, Кірдеєва-Козицька, кн. Курбська, дружина відомого політичного діяча, емігранта з Росії в Україну, письменника та перекладача, кн. Андрія Михайловича Курбського (1528–1583) [8, с. 458–472].

У збірці *Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря* були й два примірники «Книги о постництві» Василя Великого 1594 р. Примірник Кир.656 із додатком рукописного житія та цікавих гравюр, містить і власницький запис ієромонаха Гедеона, що висвітлює окремий аспект монастирської історії. У записі йдеться про те, що Петро I надав значні кошти монастиреві через князя Черкаського на побудову у монастирі приділу св. Катерини, покровительки його дружини цариці Катерини. На іншому примірнику Кир.659 з монастирської збірки є запис про надання 1597 р. Агафією Павшанкою Чирською переяславському пречистенському священнику Василеві Мефодієвичу. У 1623 р. цей же священник Василій Мефодієвич заповів книжку київському митрополиту Іову Борецькому через свого сина Матвія Васильовича у Терехтемирові, тобто у *Трахтемирському Успенському монастирі* (зараз с. Трахтемирів Канівського р-ну Черкаської обл.). На примірнику є численні записи Іова Борецького, на жаль, обрізані при реставрації початку XIX ст. Тут же є підпис Іриней Фальковського.

У примірнику «Маргариту» Іоанна Златоустого Кир.661 збірки Києво-Михайлівського монастиря вміщено поаркушний запис на нижньому полі: «Сия книга глаголемая Маргарит мні Романі Ракушці Протопопі Браславскому, Тулчинскому, Рашковскому і Краснянскому дана от жони небожчика Вінідикта священника Пречистскаго Брацлавского на похорон и отправоаня за душой небожчака в року 1673 месяца декабря 10 дня», що вказує на перебування книжки у власності відомого козацького діяча Романа Ракушки-Романовського (1623–1703), якого вважають ймовірним автором «Літопису Самовидця» – видатної пам'ятки української історіографії XVII ст. Запис зроблений у грудні 1673 р., коли Р. Ракушка переселився на Правобережну Україну і був протопопом міської церкви у Брацлаві. Запис відомий дослідникам [13, Кн. 1, с. 44, № 32]. Книжка із автографом Р. Ракушки-Романовського становить лише початкову частину

твору, оскільки фоліант було розділено на три окремі книжки. Несподівано вдалося віднайти й третю, останню частину – цей примірник зараз зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій під не зовсім зрозумілим шифром КПЛ № 1757, хоча примірник ніколи не перебував у збірці Києво-Печерської лаври. Обидва примірники мають однакові обкладинки, виготовлені в палітурні Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря на початку XIX ст. за часів архимандритства Іриней Фальковського, із картону, вкритого світло-бузковим мармуровим папером, зі світло-коричневими шкіряними корінцем і накутниками та фарбованими жовтим обрізами. Можливо, у фондах НБУВ вдасться віднайти й середню частину цього ж примірника Маргариту.

Примірник вільнюського Євангелія з сигнатурами 1600 р. Кир.773 походить зі збірки жіночого *Михайлівського монастиря* в Києві, про що йдеться у записі від 6 жовтня 1628 р. Вкладниця – «сестра женского Михайловского монастыря . . . инока Панкратія Ермоловна Мартинова з Могилева з дочкою своєю двицею инокою Пелагією». Запис за підписом «Іов Борецкий митрополит Киевский строител обители Михайловское в Києве рукою власною». Як відомо, жіночий монастир при чоловічому Михайлівському (називався також і Федорівським) був заснований Йовом Борецьким, там постриженцею була його дружина, стати черницями він пропонував доньці та племінниці.

На примірнику вільнюського Євангелія без сигнатур 1600 р. Кир.4340п відчитується доволі ранній власницький запис, виконаний від імені ігумена *Пустинно-Микільського монастиря* Рафаїла Непитушого в Києві в 1618 р. У записі йдеться про те, що міщанин та райця Київський Яків Чарнавський надав для оправлення на престольного Євангелія для монастирського храму оксамит та кошти – два срібні гроші та десять золотих монет. За це ченці зобов'язалися внести його з родиною до монастирського пом'яника, по смерті Я. Чарнавського супроводити його тіло для поховання до Печерського монастиря та відслужити сорокоуст по померлому. У лівому верхньому кутку аркуша з записом зазначено «Копія». Очевидно, оригінал документу за підписом та печаткою ігумена монастиря, про що йдеться у записі, був наданий Я. Чарнавському. Цікава особистість згаданого в записі ігумена Пустинно-Микільського монастиря Рафаїла Непитушого. Вірогідно, його можна ототожнити з представником дрібного волинського шляхетства Романом Непитушим, що разом з іншими приклав власну печатку до загальновідомого заповіту Василя Загоровського при

внесенні його до Володимирських гродських книг в 1579 р. [28, с. 167, 182]. Адже в кінці XVI – на початку XVII ст. простежується активна міграція до Києва освічених волинян та галичан. Примірник Євангелія 1600 р. Кир.4340п у подальшому потрапив до збірки Київської духовної академії.

Привертає увагу й примірник острозького видання «*Книжиці в десяти розділах*» 1598 р. Кир.665 зі збірки *Густинського Троїцького монастиря* (с. Густиня Прилуцького р-ну Чернігівської обл.). Цілком вірогідно припустити його походження із бібліотеки князя Василя Костянтина Острозького, оскільки на верхній кришці оправи примірника витиснений суперекслібрис із гербом кн. Острозьких [20, с. 76; 31, с. 50]. Суперекслібрис має вигляд овалного медальйона із чотиричасним картушем із традиційними гербами Острозьких та наверхшам із п'ятьма пір'їнами.

Оправа Книжиці із темно-коричневої шкіри із тисненим орнаментом – на верхній кришці із кількох рамок по краю, чотирьох орнаментальних прикрас по куткам рамок, і чотирьох дрібніших прикрас біля середника. На нижній кришці такі ж смужки із маленькими округлими медальйонами із чоловічими профілями в орнаментально-рослинному обрамленні. Наприкінці 80 – на початку 90-х рр. XX ст. книжку було відреставровано, в тому числі і її оправа. Стару шкіру було продубльовано на нову.

Про перебування стародрука у Густинському Троїцькому монастирі під Прилуками свідчить запис українським скорописом ігумена цього монастиря Авксентія Якимовича (?–1695). У XIX ст. примірник «Книжиці» став власністю відомого історика, викладача Київської духовної академії Івана Гнатовича Малишевського (1828–1897). У додатках до своєї праці «Александрійский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви» [18, Т. 2. Прил. 2, с. 1–83] він частково опублікував текст острозької «Книжиці в десяти розділах», очевидно, скориставшись власним примірником.

Зі збірки Софійського собору або ж *Софійського кафедрального монастиря* походять окрім вже згаданого московського Апостола 1564 р. також два примірники Біблії (Острог, 1581, Соф. 13а, Соф. 13в); «Казанье святого Кирилла» Стефана Зизанія-Густановського (Вільнос, 1596; КСС, Соф. 686) та «Апокрисис» Христофора Філарета (Острог, 1598–1599) у конволюті з «Отписом» Клірика Острозького (Острог, 1598; Кир.824). Варто зупинитися на особливостях одного із примірників острозької Біблії 1581 р., оскільки в неї вставлено так звані «віленські» або «вільнюські аркуші». У

примірнику бракує багатьох аркушів, вірогідно, він в такому некомплектному вигляді і вийшов із друкарні. Замість бракуючих аркушів вставлено чисті, крім того, в третьому рахунку – аркуші 133 по 162 іншого друку, що друкувалися для доповнення некомплектних примірників Біблії, і названі книгознавцями «віленськими» або «вільнюськими аркушами», оскільки вважається, що їх друкували бл. 1595 р. у Вільнюсі у друкарні Мамоничів. Примірники цих вільнюських аркушів є раритетними, їх нараховується усього шість [12, с. 999, № 138]. Нам вдалося прочитати на цьому примірнику поаркушний вкладний запис 1628 р. до храму Різдва Богородиці (?) в місті Володаві (зараз повітове місто Володава Люблінського воєводства Польщі). Ім'я вкладника, на жаль, заклеєне. У записі згадано «короля Жигмонда», «воеводу белзкаго» «Рафала Левчинскаго», «єпископа Паісія владыку холмъскаго и белзкаго» та «священника отца Михайла Феодоровича» [9, с. 145; 30, с. 69, № 13 а; 5, с. 252, № 18.1]. Інший запис на аркуші 264 зв. II рахунку недатований, виконаний у XVII–XVIII ст.: «Zesnomu otcu Chworostowa» (йдеться про с. Хворостів Любомльського р-ну Волинської обл.). Окрім того, на титулі примірника є запис кінця XVIII–XIX ст.: «До числа книгъ Кіевокатедральной бібліотеки надлежить» та декілька печаток Бібліотеки Києво-Софійського собору. Один із власників Біблії відзначився дуже «своєрідним» почуттям гумору, написавши на форзаці верхньої кришки Святого Письма «Лазаревич дурень». Інший примірник Біблії 1581 р. ще більш дефектний, цікавий хіба що запис, виконаний на нижньому форзаці «Превосходительный Господиень генераль майоръ Іванъ Столновъ мой бл[а]гопріятный Благодетель».

Окрім того, у збірці Софійського собору свого часу був примірник «Книги о постничестві» Василя Великого (Острог, 1594), що відзначається в каталозі монастирської бібліотеки 1769 р., де вказано, що примірник «в добром переплеті» [1, арк. 31, № 10]. Однак зараз у збірці НБУВ цей примірник виявити не вдалося.

У багатій на стародруки збірці *Софронівського Молченського монастиря* (с. Нова Слобода Путивльського р-ну Сумської обл.) серед видань XVI ст. представлені: рідкісний примірник львівського видання друкарні Братства «Просфонима» 1591 р. Кол. Попова 158; два примірники «Апокрисису» Христофора Філарета (Острог, 1598–1599) Кол. Попова 156, Кол. Попова 157, неповний примірник Псалтиря із возслідкуванням (Острог, 1598). Кол. Попова 19850. Всі ці стародруки надійшли у 1967 р. у складі великої, добре укомплектованої книжкової збірки відомого українського

вченого Павла Миколайовича Попова (1890–1971), члена-кореспондента АН УРСР, відомого вченого-книгознавця, літературознавця, мистецтвознавця, дослідника стародруків та бібліофіла. П. М. Попов походив з того регіону, – він народився та виріс в селі Черепівці на Сумщині (тепер Буринського р-ну Сумської обл.), в 20–30-х рр. ХХ ст. займався планомірним збиранням стародруків для власної бібліотеки. Зокрема, він зацікавився книжками із Молченського Софроніївського монастиря, скуповуючи або обмінюючи їх у місцевих селян. Вже на той час монастирська збірка (або збірки) були розпоршені – знаходилися у Путивлі, в Курську та в Новій Слободі, були розібрані жителями навколишніх сіл. Це підтверджують чисельні його особисті записи на стародруках із власної збірки.

Найдавнішими кириличними виданнями НБУВ, що походять із бібліотеки Софроніївського Молченського монастиря, слід вважати чотири книги знаменитої «Біблії руської» Ф. Скорини, видрукувані ним у Празі – Книга Ісуса Сірахова 1517 р., Приповіді Соломонові 1517 р., Книга премудрості божої 1518 р. та Книга Юдиф 1519 р. Ці видання входять до складу конволюту разом із кількома рукописами полемічного змісту кінця XVI – початку XVII ст. Серед рукописів «Бесіди» Іоанна Златоуста, «Опис на лист» І. Погія (виданий в Острозі близько 1598 р.) із двома передмовами та додатком «История о листрикійском... синоді»; «Скарга нищих до бога» та «Зірцало живота вічного». Цей збірник-конвolut добре відомий дослідникам. Кількаразово публікувався текст «Скарги». Друковані частини скоринівської Біблії були описані у каталозі видань Ф. Скорини з фондів НБУВ [29]. Примірники зі збірки П. М. Попова цікаві й тим, що власник здебільшого на останніх аркушах олівцем занотовував відомості про придбання тієї чи іншої книжки. Часто такі записи надають додатковий матеріал для дослідників. Так, на згаданому вище примірнику з чотирьох біблійних книг Ф. Скорини 1517–1519 р. вміщено відомості такого характеру «Четыре книги Библии Фр. Скорини 1517–1519 гг. и рукописные добавления сначала хранились в Софрониевском Молчанском монастыре (Сумская обл., 20 км от Путивля). В 80-х годах были переданы в Курскую дух. семинарию. После ликвидации семинарий библиотека Курской семинарии была свалена в кучах на хорах Курского Знаменского монастыря. Духовенство монастыря раздавало и продавало книги. Данная книга была мной приобретена в 20-х годах с целью передачи ее в библиотеку Украинской Академии наук, что и исполнено. Рукописное сочинение

«Скарга нищих до Бога» подготовлено мною к печати. П. Попов, член.-кор. АН УССР».

Вірогідно, зі збірки того ж Софроніївського Молченського монастиря походить і рідкісний примірник львівського видання «Просфонима» друкарні Братства 1591 р. Кол. Попова 158. На історію походження цього примірника проливають світло власноручні записи П. М. Попова: «Приобретена 1922. X. 17 от [большого] Петропавловского в обмен на новые ц.-сл. издания. Эти листы были приложены к кн. Авва Дорофея... КПЛ. 1628. Переплетал Лавр. иером. Варсонофий Колок в XI. 1925 г. П. Попов. Петропавловский кажется достал в Софрон. мон. в 20 в. от Путивля», виконані олівцем навкіс у верхньому кутку на останньому чистому аркуші в кінці книги.

Такі самі записи про придбання стародруків є й на двох примірниках «Апокрисису» Христофора Філалета (Острог, 1598–1599) Кол. Попова 156 та Кол. Попова 157. На останньому аркуші примірника Кол. Попова 157 П. М. Попов зазначив про його придбання у липні 1922 р. на базарі у Путивлі, відзначивши, що книжка раніше належала Софроніївській Молченській пустині. Запис П. М. Попова на примірнику Кол. Попова 156 свідчить про його придбання у 1926 р. у селянина села Нова Слобода О. Г. Булгакова, і про приналежність до збірки Софроніївської Молченської пустині. Примірник «Апокрисису» Кол. Попова 157 виявився надзвичайно цінним завдяки тому, що у ньому під оправою Я. Д. Ісаєвич виявив чотири нерозрізані видавничі картки ще одного острозького видання – «Книжиці в десяти розділах» 1598 р. (два примірники нерозрізаних аркушів 3–4 та 5–6)[16, с. 45–46; 13, Кн. 1, с. 31, № 38]. При порівнянні з повним примірником Книжиці виявилось, що знайдені аркуші належать до більш раннього набору травня 1598 р., аніж повні примірники, датовані червнем того ж року. Повного примірника з травневим набором не виявлено. Схоже, це був пробний відбиток, що не задовольнив друкарів, відтак був перероблений.

Аналогічний фрагмент датованої травнем передмови зберігається в Бодлеянській бібліотеці (Оксфорд). У 1992 р. під час реставрації примірника Апокрисису збірки НБУВ фрагмент Книжиці. (По два примірники аркушів 3–4, 5–6) був переплетений разом із ним. І. З. Мицько на основі порівняльного аналізу інтролігаторського матеріалу вказав, що примірник Кол. Попова 157 має острозьку видавничу оправу [20, с. 76].

Відтак зрозуміло, що оправу було виготовлено в палітурні острозького

осередку, при цьому в якості макулатури були використані забраковані видавничі аркуші. Це дошки в коричневій шкірі із тисненням золотом. На верхній кришці – овальний середник із профільним зображенням Ісуса Христа, що належить до символіки єзуїтів. По краям рамка із рослинного орнаменту. Нижня кришка розграфлена смугами орнаменту із маленькими круглими медальйонами із чоловічими профілями у рослинно-орнаментальному обрамленні.

На примірнику неповного малоформатного примірника Псалтиря із возслідуванням (Острог, 1598). Кол. Попова 19850 немає записів П. М. Попова про історію набуття примірника, однак про походження книжки зі збірки Софронівського Молченського монастиря свідчить запис на рукописному аркуші наприкінці книги «По главной описи № 19-й», характерний для примірників цієї монастирської збірки.

У 20-х рр. до ВБУ (тодішня назва НБУВ) через збірку Лаврського музейного містечка надійшов чималий масив стародруків Софронівського Путивльського Молченського монастиря, однак частину стародруків, що були у монастирській збірці, було розпорошено і втрачено. Зокрема, невідомою залишається доля острозької Біблії 1581 р., примірник якої експонувався на виставці з нагоди відкриття XII археологічного з'їзду у Харкові у 1902 р. [26, с. 77]. Вірогідно, цей примірник разом із острозьким виданням «Маргарита» Іоанна Златоустого надійшов до монастирського зібрання наприкінці XVII ст. від відомого московського провісника, митрополита Сарського та Подонського Павла [24, с. 103]. Вдалося віднайти відомості про примірник «Маргариту» Іоанна Златоустого, надрукованого в Острозі 1595 р., що зараз зберігається в Державній публічній історичній бібліотеці у Москві. Примірник містить записи про приналежність Молченському монастирю 1715 р.

Примірник Євангелія без сигнатур (Вільнюс, 1600, Кол. Попова 86) походить зі збірки *Покровського Климівського єдиновірчого монастиря* (зараз Климово Новозибковського р-ну Брянської обл., Росія) – одного із провідних центрів старообрядництва. Стародрук, як і інші пізніші видання XVII ст. з монастирської збірки, також надійшли у складі великої приватної книгозбірні вже згаданого вченого та бібліофіла П. М. Попова. Свідченням про їх походження зі збірки Климівського Покровського монастиря є підклеєні до книжок розписки стосовно купівлі цих книжок П. М. Поповим у Пилипа Євтуховича Пастухова у 1927 р., що проживав у Києві на вулиці Костельній. Примірник має й давніші записи середини XVII ст., в яких

згадується дяк Василій Іванов, в іншому записі згадано Семена Акімова. Поаркушний запис півуставом чорним чорнилом вказує на те, що «подано сие Евангелие на престолное в поминование романово борисоглебскаго купца Никиты Федоровича Селиверьстова в Покровской старообрядческой монастырь...». Романово-Борисоглібськ – зараз (з 1918 р.) Тутаєв, райцентр Ярославської обл. Росії, утворився шляхом об'єднання населених пунктів Романів та Борисоглібськ. Один із відомих центрів старообрядництва в Росії.

Наступний запис на аркуші 2 другого рахунку: «Сія книга Климовского Покровского Единовсрческаго монастыря [уделничій? ієродіаконъ Германъ». Щодо історії Климівського Покровського монастиря, то варто зазначити, що він після розгрому старообрядців Ветки із останніх десятиліть XVIII ст. став основним центром старообрядницького руху в Росії, його впливи розповсюджувались на Москву, Урал, Поволжя, Сибір та інші російські регіони. Із 1848 р. монастир став єдиновірчим. Вже на початку XXI ст. розпочалося відродження потужного осередку російського старообрядництва.

У фондах НБУВ виявлено й кілька кирилических стародруків XVI ст., що походять зі збірки одного з найвідоміших осередків старообрядництва – *Черкаського Покровського жіночого єдиновірчого монастиря*, заснованого на початку XIX ст., що був найчисленнішим і одним із авторитетніших старовірчих осередків на території України. У примірнику Тріоді цвітної 1591 р. Кир.844 на нижньому форзаці міститься запис: «Триодь цветная приобретена для Черкасскаго Успенскаго молитвеннаго дома от Хрусталева А. Г. в числе шести книг согласно ея розписки от 10/Х 1942 года» із нерозбірливим підписом. На верхньому форзацному аркуші книжки зазначено «Книга названная цъветниа Триодь Алексея Федотова Еремина». Книга має характерну старообрядницьку оправу.

Трапилися й записи про приналежність примірників до декількох російських монастирських збірок. Наприклад, Октоїх (Москва: Друк. А. Небезі, 1594) зі збірки В. О. Вітта (Кол. Вітта 13) вклав у *Староруський Успенський Богородичний жіночий монастир* (м. Стара Русса Новгородської обл.) 1605 р. архидиякон св. патріарха Іова Алімпій Радєв [31, с. 152; № 272]. Монастир цей був ліквідований у другій половині XVIII ст., його храми перетворені у приходські.

У процесі дослідження вдалося віднайти відомості екзотичний монастир, що фіксується у вкладному записі на примірнику Тріоді пісної (Венеція, 1561) Кир.565. Запис 1733 р. свідчить про те, що ієромонах Іоанікій Чуквас

купив книгу в *Требинському монастирі св. Сави* «за благословенієм братским при всечестном отце архимандрите кир Леонтії Аврамовиче» [31, с. 223, № 426]. Вірогідно, йдеться про монастир, розташований у Требінє в південно-східній Герцеговині, або ж монастир Савина в Герцеговині, куди був перенесений монастир з Требінє. Далі книжка перебувала в родині священників Чуквасів – Георгія, що помер 1782 р., у окремій записці згадано попа Іоанна Чукваса 1824 р.

Варто сказати, що у фондах НБУВ мало б бути більше стародруків XVI ст., однак багатьох примірників видань у фондах не виявлено. Наведено декілька прикладів. Відомо, що у Церковно-археологічному музеї при Київській духовній академії зберігався примірник «Книги о постничестві» Василя Великого з автографом 1602 р. Лжедимитрія I – Григорія Отреп'єва, що походив зі збірки *Загорівського Різдвабогородицького монастиря* [4, с. 145; 20, с. 48 (фото), 52]. Загалом фонди Київської духовної академії внаслідок постреволуційних перерозподілів зосередилися у фондах Всенародної бібліотеки України, як тоді називалася Національна бібліотека України, тут є й стародруки Загорівської збірки. Однак виявити примірник «Книги о постничестві» Василя Великого у фондах бібліотеки, на жаль, не вдалося.

Відтак збережені кириличні стародруки XVI ст. з монастирських збірок у фондах НБУВ, переважно українських, демонструють дуже широкий спектр різних цінних особливостей, серед яких записи власників, в тому числі відомих церковних ієрархів, вчених, дослідників, а також штампи, печатки, наліпки, екслібриси та суперекслібриси, маргінальні потекстові записи, поминання, вставні гравюри, самобутні оправки, уривки інших видань, виявлені під оправами, тобто по крихтам зосереджують в своєму складі і історію окремих монастирських збірок, подекуди висвітлену тими гранями, які не відкладаються в архівних документах, а також історію стародруків як комплексних книжкових пам'яток.

Список використаних джерел

1. Каталог книг Києво-Софійського собору 1769 р. – ІР. Ф. 1. Спр. 2440: Книги Библиотеки катедрального Києвософійского монастыря описанные вновь 1769 года.
2. Каталог книг Києво-Софійського собору 1803 р. – ІР. Ф. 1. Спр. 2441: Описание катедральной Киевосийской соборной библиотеки книгамъ на основании святѣйшаго правительствующаго Снода указовъ сочиненная 1803-го.
3. Справа про спробу придбання поміщиком Анненковим острозької Біблії зі

збірки Києво-Видубецького монастиря – О покупке Анненковым помещиком хранящейся в монастыре Острожской Библии. 1849 г. – ЦДІАК, Ф. 130. Оп. 1. Спр. 988. Листування.

4. *Барвінок В. І.* Загальний огляд стародруків київських бібліотек // Бібліологічні вісти. – 1924. – № 1–3. – С. 132–149.

5. *Бондар Н. П.* Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, поперимірниковий опис. – К., 2012. – 312 с.: іл.

6. *Бондар Н. П.* До історії побутування книжкових ілюстрацій у якості самостійних естампних гравюр наприкінці XVI–XVII ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 212–231.

7. *Бондар Н. П.* Ілюстровані примірники острозької Біблії 1581 р. із зібрання НБУВ як джерело дослідження перших естампних східнослов'янських гравюр // Рукописна і стародрукована книга: міжнар. наук. конф., Львів, 23–25 квітня 2004. – Львів, 2006. – С. 11–18.

8. *Бондар Н. П.* Поминання Марії Юрїївни Гольшанської у вільнюському Службенику 1583 р. зі збірки Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря / Н. П. Бондар // Старий Луцьк : Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. – Вип. 7. – Луцьк: Терен, 2011. – С. 458–472.

9. *Бондар Н. П.* Примірники Острозької Біблії у фондах НБУВ // Український археографічний щорічник. – Нова сер. Вип. 8–9. – К.; Нью-Йорк: вид-во М. П. Коць, 2004. – С. 139–154

10. *Гончарук В. М.* Вітчизняні стародруки у зібранні Державного музею книги і друкарства УРСР: каталог / сост. В. М. Гончарук. – К.: Час, 1991. – 56 с.

11. *Горін С.* Мобільність ченців волинських монастирів у першій половині XVII ст. // Соціум: Альманах соціальної історії. – Вип. 9. – К.: Ін-т історії України, 2010. – С. 20–37.

12. *Гусева А. А.* Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Св. кат.: В 2-х кн. – М.: Индрик, 2003. – 1356 с.

13. *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. – Кн. 1–2. – Львів, 1981–1984.

14. *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва України. Українська рукописна книга. – Львів: Світ, 1995. – 477 с.

15. *Ісаєвич Я. Д.* Издательская деятельность Львовского братства в XVI – XVIII в. // Книга: исслед. и мат. – М., 1962. – Вип. 7. – С. 199–238.

16. *Ісаєвич Я. Д.* Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях // Федоровские чтения. 1978. – М.: Наука, 1981. – С. 34–46.

17. *Ісаєвич Я. Д.* Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів: Вища шк., 1989. – 192 с.

18. *Малышевский И. И.* Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его

участие в делах русской церкви: В 2-х. – К. : В тип. КПЛ, 1872. – Т. 2. – [2], 163, 133, 9 с.

19. *Михаил [Тростянецкий]*. Систематический каталог книг библиотеки Киево-Печерской лавры: Т. 1–2. – К. : Тип. Киево-Печ. Успен. лавры, 1908–1912. – Т. 1. – 327 с.; Т. 2. – 420 с.

20. *Мицько І. З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія: 1576–1636. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с.

21. *Немировский Е. Л.* Иван Федоров и его эпоха: энциклопедия. – М. : Энциклопедия, 2007. – 912 с.

22. *Немировский Е. Л.* Книги кирилловской печати: 1551–1600: каталог / Е. Л. Немировский, Е. А. Емельянова. – М. : Пашков дом, 2009. – 320 с.

23. *Немировский Е. Л.* Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров / Е. Л. Немировский. – М.: Книга, 1974. – 224 с.

24. *Немировский Е. Л.* Острожская Библия: Как находили и вводили в научный оборот самое знаменитое издание Ивана Федорова // Федоровские чтения 2005. – М. : Наука, 2005. – С. 89–166.

25. *Петров С. О.* Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII в.: описание книг, хранящихся в ГПБ УССР / сост. С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь. – К., 1958. – 264 с.

26. *Редин Е. К.* Книги из библиотеки гг. Маклаковых в г. Путивле: описаны проф. Е. К. Рединым // Каталог выставки XII Археологического съезда в Харькове. Отдел старопечатных книг. – Харьков, 1902. – С. 90–152.

27. *Тумялис Ю. Г.* Некоторые экземпляры Острожской Библии в книгохранилищах Литвы // Федоровские чтения. 1981. – М. : Наука, 1985. – С. 203–204.

28. Українська література XIV–XVI ст. / Авт. вступ. ст. і ред. В. Л. Микитась. – К. : Наук. думка, 1988. – 600 с.

29. *Ціборовська-Римарович І. О.* Книги Франциска Скорини у зібранні Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР / І. О. Ціборовська-Римарович, Ю. А. Лабинцев, І. В. Стадниченко. – К., 1991. – 79 с.

30. *Шамрай М. А.* Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2005. – 333 с.

31. *Шамрай М. А.* Провенієнції у виданнях Острозької та Дерманської друкарень: За матеріалами фонду відділу стародруків ЦНБ АН України // Український археографічний щорічник. – Нова сер. Вип. 2. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 48–53.

УДК 003.349:655.11:2–523.6(477)“17-18”

Олена Железняк,

мол. наук. співроб. НБУВ

ЖАНРОВИЙ РЕПЕРТУАР ТА ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КИРИЛИЧНОЇ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ ДРУКАРНІ ПОЧАЇВСЬКОГО УСПЕНЬСЬКОГО МОНАСТІРЯ XVIII – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XIX ст.

У статті зроблено огляд жанрового репертуару книжкової продукції друкарні Почаївського Успенського монастиря XVIII – початку XIX ст., а саме: літургійних видань (священно-богослужбових та церковно-богослужбових); видань катехістичного змісту; старообрядницьких видань; ораторсько-проповідницької та світської літератури.

Ключові слова: кириличні стародруки XVIII ст., Почаївська друкарня, жанровий репертуар.

У XVIII – першій третині XIX ст. греко-католицька друкарня Почаївського Успенського монастиря чину оо. Василіан була одним із найбільших центрів книгодрукування на Правобережній Україні. Видавнича продукція кириличним шрифтом цієї друкарні була досить різноманітна за жанровим репертуаром та типологічно-тематичною класифікацією, хоча, звичайно, в першу чергу монастирська друкарня була спрямована на обслуговування потреб греко-католицької церкви. Загалом в почаївській друкарні в період із 1734 по 1830 рр. вийшло друком 321 видання кириличним шрифтом [4, с. 162–192]. У відділі стародруків та рідкісних видань (далі ВСРВ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) зберігається 167 видань та близько 1300 примірників почаївських стародруків, що становить близько 52 % від загальної кількості видавничої продукції цієї друкарні. Такий достатньо великий відсоток дає нам змогу проаналізувати жанровий репертуар та тематичну класифікацію кириличної видавничої продукції друкарні Почаївського Успенського монастиря.

Найбільше в Почаївській друкарні видавалися богослужбові або літургійні книги, які використовувались під час богослужінь згідно з церковним уставом. Серед літургійних видань розрізняють священно-